

Anna Alsztyński

DOI: 10.15290/bb.2018.10.17

Uniwersytet w Białymstoku

<https://orcid.org/0000-0002-6013-2430>

Тэма антыдзяцінства ў аўтабіяграфічнай кнізе Васіля Петручука “Крышынкi”¹

Беларуская літаратура канца 1980-х і пачатку 1990-х гадоў характарызуецца актыўным засваеннем твораў аўтабіяграфічнага і дакументальнага характару, узнікненнем тых жанравых форм, у якіх на першы план выходзіць асабістае ўспрыняцце жыццёвых падзей, іх эмацыянальная ацэнка. На выдавецкім рынку з’явіліся творы, якія па цэнзурных прычынах не былі надрукаваны раней, у тым ліку кнігі рэпрасаваных пісьменнікаў: “Зона маўчання” (1990), “З воўчым білетам” (1991) Сяргея Грахоўскага, “Сповідзь” (1993) Ларысы Геніюш, “Аповесць для сябе” (1993) Барыса Мікуліча. Урэшце, на пачатку новага стагоддзя выяўленне асобы аўтара зрабілася больш выразным, непасрэдным і свабодным. Вераніка Стральцова падкрэсліла ў сваёй манаграфіі:

Абавязковая раней “сацыяльная дамінанта” страціла сваю напятасць і зададзенасць. Пішучы пра сябе і свое жыццё, пісьменнікі не баяліся ўжо папрокаў у залішняй камернасці. Прысутнасць гісторыі і грамадства набыла ў лепшых іх творах тую натуральную і справядлівую меру, якая выяўляе жывую дыялектыку суадносін асабістага і агульназначнага, эмацыянальнага і рацыянальнага².

¹ Publikacja finansowana ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego przyznanej Wydziałowi Filologicznemu Uniwersytetu w Białymstoku.

² В. М. Стральцова, *Шлях да сябе. Сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма*, Мінск 2002, с. 4–5.

І, зразумела, зварот да ўласнаперажытага знайшоў своеасаблівае асэнсаванне не толькі ў прозе метраполіі, але і сяброў беларускага літаратурнага аб'яднання “Белавежа”. Непасрэдна да свайго жыццёвага вопыту ўжо ў 80-ых гадах звярнуліся Янка Жамойцін, Георгій Валкавыцкі, Васіль Петручук, Мікалай Гайдук, Сакрат Яновіч і іншыя.

Індывідуальнасць кожнага пісьменніка ўносіць свае ўдакладненні ў пераўтварэнне праўды жыцця ў мастацкую рэчаіснасць. Выбар тэмы і формы, спосаб выяўлення аўтарскіх адносін да жыцця і прамінулага абумоўлены, найперш, біяграфіяй пісьменніка³. Гаротны асабісты лёс у гады дзяцінства абумовіў і вызначыў тэматыку творчасці Васіля Петручука (год нараджэння 1926). Балючыя ўспаміны леглі ў аснову аповесці “Пожня” (выдадзенай на польскай мове ў 1986 г., на беларускай у Польшчы – у 1987 г. і на Беларусі – у 1991 г.). У пасляслоўі да мінскага выдання Серафім Андраюк адзначаў:

Звычайна ў чалавека з гадоў дзіцячых усё дрэннае, цяжкае, непрыемнае неяк забываецца, захоўваюцца толькі асобныя нейкія выпадкі, у чымсьці выключныя ў сваім адмоўным уздзеянні. Застаецца ж у памяці, можа, нават у падсвядомасці ўсё добрае, светлае, прыгожае. Тут жа – наадварот. Зразумела, звязана гэта з тым, што ў аснове аповесці – лёс сраты. Але і жыццё навокал было не надта каб светлае⁴.

Праз прызму індывідуальнага вопыту галоўнага героя В. Петручук прадстаўляе духоўнае і матэрыяльнае становішча сацыяльнага асяроддзя заходнебеларускай вёскі 30–40-ых гадоў ХХ стагоддзя. Вобраз вёскі, створаны В. Петручуком, своеасаблівы, бо пісьменнік *гадаваўся сіратою: у паляшукінай сям'і, у грабавецкай старонцы, сярод людзей старажытных, не кранутых сучаснай цывілізацыяй, мяккасцю*⁵.

У 1998 годзе выйшаў зборнік аповяданняў В. Петручука “Клавуна, гэта я, твой Вася”, у якім пісьменнік з гумарам расказвае пра гарадское жыццё, вопыт жанатага мужчыны. Здавалася б, што на далейшым творчым шляху ён аддасць перавагу вясёлым замалёўкам, анекдотам, якія збіраліся ім усё жыццё (аб чым сведчаць даты, змешчаныя пад кожным творам). Аднак тэма гаротнага дзяцінства надалей застаецца

³ А. Саковіч, *Беларуская літаратура Польшчы. Стылістычна-жанравыя асаблівасці прозы “белавежцаў”*, Беласток 2012, с. 95–96.

⁴ С. Андраюк, *Свая старонка*, [у:] В. Петручук, *Пожня*, Мінск 1991, с. 265.

⁵ С. Яновіч, *Слова аб запісаным жыцці*, [у:] В. Петручук, *Пожня*, Беласток 1987, с. 5.

балючай. У 2009 годзе. В. Петручук выдае аўтабіяграфічную кнігу “Крышынкi”. Праўда, пісьменнік не засяроджваецца адно на ранніх успамінах: чытач можа зазірнуць не толькі ў розныя перыяды жыцця В. Петручука – дзяцінства, юнацтва, сталасць, але нават у яго творчую лабораторыю.

Кнігу “Крышынкi” В. Петручука складае чатырнаццаць аўтаномных жанравых утварэнняў, у якіх знаходзім элементы міні-апавядання ці навелы, маналога-споведзі, сямейнай сагі. Жанрава-стылявая разнастайнасць “Крышынак” аб’яднана асобай аўтара, дзякуючы чаму твор не рассыпаецца на часткі.

На думку Міхаіла Бахціна, аўтабіяграфічны твор – *это новое отношение к себе самому, к собственному «я», без свидетелей, без предоставления права голоса «третьему», кто бы он ни был. Самосознание одинокого человека ищет здесь опору и высшую судебную инстанцию в себе самом и непосредственно в идейной сфере – в философии*⁶. “Крышынкi” – суцэльны ўнутраны маналог на мяжы з пlynню свядомасці, праз які раскрываецца характар асобы аўтара. Пlynь думак пісьменніка падпарадкавана адной мэце – гранічна шчырай споведзі перад сабой і чытачом, на якога В. Петручук увесь час аглядаецца, шукаючы ў яго падтрымкі, разумення. *Ці ў такое, што я пішу, хтось паверыць? Ой, хіба не, бо мне самому не верыцца, ды аднак...⁷*, – задумваецца аўтар “Крышынак” і пастаянна пераконвае сябе ў тым, што аб сваім набалелым, якім няпроста падзяліцца, павiнен расказаць: *мяне Бог сцярог, каб усё, што памятаю – напісаў і людзям пераказаў аб сваім горы, і каб людзі чыталі і ўсё пільнаваліся, каб не быць такімі людзьмі, якія мяне акружалі і як я сам* (47–48). Апавяданне вядзецца ад першай асобы, якой з’яўляецца Васіль Петручук – пісьменнік, аўтар “Пожні”, афіцэр, чалавек з багатым жыццёвым вопытам. Аб глыбокіх душэўных ранах ён гаворыць проста і да болю шчыра, без прэтэнзій на творчую фантазію, мастацкасць. Яго апавед часта рвецца: ён пераходзіць ад адной карціны да другой, каб зноў вярнуцца да таго, аб чым расказваў раней. Як і ў “Пожні” пісьменнік *дае нам не паслядоўны строгі жыццяпіс, а паасобныя сюжэтна завершаныя апавяданні, эцюды, абразкі (асабіста ім перажытага), якія*

⁶ М. М. Бахтин, *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике*, [online] <http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronotop3.html>, (доступ 20.08.2018).

⁷ В. Петручук, *Крышынкi*, Беласток 2009, с. 47. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

разам складаюць гісторыю чалавечага жыцця⁸. Перарывісты, фрагментарны характар надаюць аўтарскай думцы як метатэкставыя элементы (тлумачэнне слоў з дыялектнай ці польскай мовы), так і інтэртэксты (народныя прыказкі, песні, расказы знаёмых). Аповед аб жорсткіх траўмах, якія былі нанесены дзіцячай душы, пісьменнік часта спыняе, мабыць, адчуваючы, што і яму самому, і чытачу трэба хача б на некалькі хвілін адарвацца ад жахлівых карцін. Ён дае права выказацца іншым, прыводзячы пачутыя ад знаёмых, ці суседзяў гісторыі. Працэс самахарактарыстыкі адбываецца як праз сам выбар расказаў, у якіх гаворыцца пра жыхароў Грабаўца і акалічных вёсак, так і аўтарскія каментарыі. З іроніяй, але і спагадай глядзіць пісьменнік на братоў, што *жылі вельмі дружна, калі трэба было напіцца чужою гарэлкі або кагосьці адлупцаваць* (69) (“Браты Гаворкавы”), ці Гапку, якая шукала сабе зяця (“Сват”).

Значнае месца ў “Крышынках” займаюць прызнанні аўтатэматычнага характару. Пісьменнік гаворыць аб пачатках працы над кнігай: *Пачынаю гэта пісаць у памятную дату – гадавіну ад дня інфаркту маёй жонкі Клаўдзіі* (5), раскрывае прычыны паўторнага звароту да асабістага матэрыялу:

Крошкі, то будзе такі матэрыял, якім спрабую крыху выраўняць крывы і вышчарблены плот, які дагэтуль гарадзіў. Бачыў вачыма душы, як з таго плота будуць выглядаць даўгавечныя альбо яшчэ даўжэйшыя ідыёты, дзівакі, заплаканыя дурні, пакрыўджаныя дзеці і ўсё такое, над чым варта глыбока задумацца, каб такое нідзе не паўтарылася, бо гэта такая крыўда, што цягнецца за чалавекам усё жыццё, не даўшы яму спакою (...). (6–7).

Аўтатэматызм у “Крышынках” сягае глыбей, бо аўтар спрабуе адказаць на пытанне, хто такі ён як чалавек і якім чынам ён рэалізуе сваю індывідуальнасць як пісьменнік. У кнізе В. Петручука безупынна згадваецца як пра пісьменніцкія дылемы і перажыванні, так і пра клопаты аўтара з самім сабою. Кніга “Крышынкi” для В. Петручука – своеасаблівая форма псіхатэрапіі, спроба вызвалення ад траўм дзяцінства, бо, як ён сам прызнаецца, аб ўсім, што было з ім кепскага, ніколі не напіша (48). Чарговыя прызнанні пісьменніка прыводзяць да высновы, што ён усё ж вырашыў адкрыта пагаварыць аб набалелым, пакапацца ў сабе, каб чытач яго проста зразумеў. “Крышынкi”

⁸ С. Андраюк, *Свая старонка*, с. 263.

– кніга болю, не толькі таго, які быў зададзены безабароннаму сіраце, але і таго, што з’явіўся ў душы пісьменніка пасля выхаду яго аповесці: *У сваёй “Пожні” (...) я на сваім жыцці прабегаю, нібы на паліках над якойся цэласцю, і то раздзеўся да нагавічак сам і дзе каго агаліў таксама. Навалок на сябе хмару нянавісці тых, каго выклікаў, і тых, што ў напісаннае не паверыў* (6–7). Відавочна, як балюча В. Петручуку, што яго шчырасць не была прынята належным чынам. Прызнанні такога кшталту пашыраюць часава-прасторавы кантынентум: чытач знаёміцца з планам сучаснасці пісьменніка-наратара і з бягучым днём, што існуе ў яго ўспамінах. Мінулае ажывае ў памяці і ў выніку гэтага аб’ядноўваюцца два пункты гледжання – былога і сённяшняга “я”.

Кніга “Крышынкi” найперш цікавая менавіта аўтабіяграфічнымі момантамі. Пісьменнік не хаваецца за вобразам прыдуманай постаці: імя галоўнага героя сугучнае з імем пісьменніка. Усе астатнія героі таксама выступаюць пад рэальнымі імёнамі, а часта і мянушкамі. Падзеі разгортваюцца ў Грабаўцы – роднай вёсцы В. Петручука, а таксама яе ваколіцах.

“Крышынкi” – адлюстраванне арыгінальнага сацыяльна-гістарычнага досведу, у якім вопыт адзінкі стаецца пачаткам рэфлексій больш універсальнага значэння. Пісьменнік глыбока раскрывае не толькі псіхалогію дзіцяці, але і паказвае сацыяльны працэс, якому ён падпарадкоўваецца. Паводзінамі галоўнага героя “Крышынак” Васі кіраваў страх перад дарослымі, перад тым, што яны зрабяць, ці скажуць: *мушу ўсіх слухацца, каб не білі і хлеба далі...* (67). Менавіта таму, нягледзячы на стан здароўя, ці надвор’е, ён сумленна выконваў свае абавязкі. Хлопец не ўмеў прасіць дапамогі, не скардзіўся на свой лёс, бо *ведаў, што сірата павінна цяпець усё, бо на тое яна і сірата* (65). Да такой высновы герой прыйшоў, вядома, не сам, але цікава, што нават з пазіцыі дарослага і вопытнага чалавека пісьменнік спрабуе знайсці апраўданне сваім крыўдзіцелям, лічыць вінаватым самога сябе, часта крытыкуючы свае паводзіны, называючы сябе “дурнем”.

Як вядома, *на фарміраванне вобраза ўласнага “я” ў гістарычным часе ўплываюць вобразы блізкіх пісьменніку людзей: родзічаў, сяброў, калег па працы. Аўтарскія характарыстыкі гэтых асоб, а таксама гістарычных сітуацый (...) з’яўляюцца выразным сродкам самаацэнкі, выяўляюць індывідуальныя якасці асобы творцы*⁹. Шматгадовыя

⁹ Т. М. Тарасова, *Аўтабіяграфічная проза як спосаб самарэфлексіі і ўвасаблення быццёвай цэласнасці*, [online] <http://elib.bspu.by>, дата доступа: 15.08.2018.

паводзіны як аднасямейнікаў, так і аднавяскоўцаў, якія не толькі не рэагавалі на зло, але часта і самі прымалі ролю крыўдзіцеляў, адбіліся на станаўленні характару маладога чалавека. З часам пісьменнік зразумеў, што не толькі ніколі не спрабаваў збунтавацца, абараніць самога сябе, але нават сам стараўся прыхаваць сваё драматычнае становішча:

Дзядзька змусіў мяне есці разам з усімі, з адной верціхі. Я сярбаў, набраўшы поўную лыжку, аж выграб сцэжку ў верціце да сябе. Паеў, і шусь пад стол задаволены, што наеўся... І тут зноў аказаўся дурным лізуном, які хоча паказаць, як мала есць, каб пахвалілі і не шкадавалі, што далі. А дзядзька ўслед за мною: “Куды, дурню, уцякаеш? Будзе яшчэ штось гожого!” А я паказаў на жылот, што, о, я наеўся і больш нічога не хачу! Дзіўлюся, а тут бабуля нясе з кухні міску мяса і ставіць на стол, чаго да сёння шкадую і памятаю пах таго мяса. Але што ты зробіш, калі дурны бахур паверыў мачасе, што ў яго тры каровіны трыбухі, і да таго саромеўся такіх самых вашыўнікаў узяць, а нават папрасіць у бабулі хлеба (25).

Такім чынам, пісьменнік паказвае, што дзіця ў сілу адсутнасці жыццёвага досведу не заўсёды можа паводзіць сябе рацыянальна. Вася рос у дакоррах мачахі і навучыўся жыць з пачуццём віны і сораму. Паводзіны большасці дарослых узмацнялі яго перакананні, што не можа нават думаць аб змене свайго лёсу. В. Петручук заўважае, што і любімы дзядзька, і дзед не толькі не дапамаглі яму ў той перыяд яго жыцця, але выкарыстоўвалі яго да цяжкай працы: *Дзеду не балелі ногі і галава, калі яго ўнук кожны дзень праходзіў дзесяткі кіламетраў, ён з сям’ёю толькі чакаў свежага малака на снаданне* (81). З горыччу пісьменнік дадае: *А я, дурны, заўсёды толькі чакаў пахвалы і ласкі з боку дзеда, бо больш нішто мною не цікавіўся. Вось, дзедка, можа, паглядзіць па галаве і пакорміць супам, хаця б посьным. Не дачакаўся я гэтага ад дзедкі ніколі. Пра раны і голад таксама нішто не згадваў, бо яны балелі толькі мне* (82).

У “Крышынках” знаходзім шмат слоў і пра адносіны аднавяскоўцаў да сіраты: *Дарэчы, так ці сяк, але мусіў цягаць ваду вядром, бо квартачкай ненадасія. Прыходзілі суседзі да нас па ваду, ды каб хоць які з іх раз сказаў: “Дай, Васька, я тобе поможу!” Ніколі такое не здарылася (...)* (40), *Гаспадары – Кірыл з Кірылчаю – дзіваваліся, як можна выслаць па картоплю такое малое дзіця ў такую замець, ды не падумалі, каб мне памагчы з ёю ўправіцца* (46).

Пры тым пісьменнік стараецца пераканаць не толькі чытача, але і самога сябе, што нечалавечыя адносіны да безабароннага, даверліва-

га дзіцяці характарызаваў не ўсё яго асяроддзе. Ён згадвае людзей, якім здаралася па-чалавечы глянуць на яго. Праўда, добразычліўцаў Вася сустрэў не ў сваім бліжэйшым асяроддзі, але падчас працы пастухом у суседняй вёсцы Тафілаўцы. З удзячнасцю пісьменнік успамінае тых, у каго шчырае спачуванне, а не з'едлівую ўсмешку, выклікалі яго абадраная вопратка, шматлікія раны. Аднак нават сярод добрых людзей Васіль не адважыўся раскрыць праўду аб сваім гаротным лёсе:

Ён жа бачыў, як я кожную пару як нёс бацькам – людзям, якія не хацелі мяне бачыць, а не толькі што пра мяне дбаць! Пачціваму Івану нават у галаву не прыйшло, што я, забегшы дадому, уваходзіў у хату і бег у Тафілаўцы або ішоў пад клуню спаць. (...) Адкуль яму ведаць, калі я нічога і нікому не казаў пра тое! (65–66)

Такая пастава была выклікана не толькі страхам перад бацькамі, але і спосабам выхавання дзяцей. Варта падкрэсліць, што нават мачаху пісьменнік называе ў “Крышынках” мамай.

В. Петручук асабліва гнятліва раскрывае лёс сялянскага дзіцяці ў першай палове XX стагоддзя. Яго кніга ўвабрала не проста індывідуальнае, што вынікала з яго асабістага лёсу, але і тыповае, агульнае. Галоўныя прычыны нялёгкага, а часта і драматычнага лёсу дзіцяці пісьменнік бачыць у беднасці: *асноўная маса польскага народа, сярод іх і мы, нацыянальныя меншасці (...) жылі ў нэндзы* (49), але і цемнаце селяніна: *Сельскія дзеці маглі кончыць толькі чатыры класы пачатковай школы, каб умелі падпісацца і лічыць да ста. Мала таго, тыя чатыры аддзелы канчалі за сем гадоў хаджэння ў школу* (49). Праўда, аўтар “Крышынак” у шмат якіх сцэнах канцэнтруецца на сацыяльна-эканамічным становішчы ўласнай сям’і:

Які ў нас заўсёды быў хлеб, ведае толькі Бог, і я помню – чорны, бы той чарназём, і кіслы, каб менш ішло. Пасля ў каморы ён рабіўся яшчэ зялёны і жахліва “пахнуў” мышамі. Але не замінала нават і тое, што часта ён быў з закальцам, абы мець яго ўвесь год. О, не. Часта даводзілася есці картоплі з квасам, картоплі з картаплянкай, картоплі без нічога. (...)

У нашай цьме не было ні адной кніжкі, ні аднаго сшытка, ні алоўка, каб было чымсь заняцца малечам. А Евангелле, якое я знайшоў па дзеду Трахіму і пачаў вучыцца чытаць, мачаха схавала кудысьці, каб я не займаўся тым, чым не трэба, а дзецямі (92).

У хаце Васі не хапала не толькі яды, але, найперш, унутранага цяпла і разумення. Мабыць, бяда і неадукаванасць – галоўныя прычыны абыякавасці бацькоў у адносінах не толькі да Васі, але і астатніх

дзяцей. Пісьменнік неяк нават празмерна катэгарычна адзначае: *яны рабілі дзяцей, а пасля хочаш – жыві і пакутуй, а не дык умірай, чорт з табою, будзе больш хлеба для тых, хто астанецца* (22). Мачаха, што сама расла сіратой, не толькі не ўмела са спагадай глянуць на мужавага сына, але нават для ўласных дзяцей не знаходзіла мацярынскага цяпла і пяшчоты. Менавіта таму дзеці заставаліся адзін на адзін са сваімі праблемамі.

Як ужо згадвалася, самае важнае месца у “Крышынках” займаюць знешнія падзеі непраглядна-цяжкага дзяцінства, якое прычыць сваёй сутнасці і можа быць названа антыдзяцінствам. Увагу чытача звяртае шчырасць выказванняў, адвага ўзнавіць вострыя матывы асабістага жыцця. Пісьменнік расказвае аб шматлікай працы, большасць якой часта была звыш сіл для пастаянна хворага і галоднага дзіцяці. Кожная пара года несла з сабой абавязкі: хлопец пасвіў кароў, карміў свіней і цяля, ездзіў капаць бульбу, пільнаваў сад і насіў ваду, каб лён не высах. Стомлены пасля штодзённай мітусні Вася ноччу мусіў калыхаць брацікаў і сястрычак, якія не маглі заснуць і ўвесь час плакалі ад чарвякоў і мокрай, гнілой пасцілкі: *Калыхай далей, бо не меў каму сказаць, што мне штосьці баліць. Дарэчы, у мой боль ніхто і не паверыў бы* (10–11). Адзінай платай за сумленную працу была вечная лаянка і незадаволенасць мачахі.

Вася цярэў голад і холад, што негатыўна ўплывала на яго фізічнае і псіхічнае здароўе:

Галюцынацыі меў я якась часенька, бо вельмі часта, ледзь хадзіў валачыўшы ногі ад голаду, як і з курынай слепатою з-за недахопу важных для арганізму элементаў. А пастаянныя – вясною і летам – прымеды (гнайнякі) на нагах, а зімою скулы на рэшце цела, перш за ўсё на шыі – дык ад чаго, як не ад пастаяннага холаду і голаду? (12–13).

Толькі з часам аўтар “Крышынак” змог зразумець і тое, чаму ў яго балеў жылот і выходзілі з яго чэрві пасля таго, як спрабаваў наталіць голад тым, што нарадзіла сама прырода. Галоднае і халоднае маленства, цяжкае юнацтва аднак гартавалі і цела, і характар пісьменніка. Гледзячы на сябе з перспектывы гадоў, ён прыходзіць да наступных высноў: *Я сваё гора перажыў, мусіць, толькі таму, што быў упарты, амбітны і надзвычай здаровы. Колькі дзяцей паўмірала ў добрых бацькоў, прастыўшы раз, уляцеўшы ў ледзяную ваду!* (34), *Мяне не бралі хваробы, якія покатам кладуць слабых, і я іх без дактароў перамагаў. Не бралі мяне і выпадкі, якія шчаслівым людзям прыносяць смерць* (56). Дзякуючы такім абагульненням чытач глядзіць на

падзеі вачыма вопытнага пісьменніка, а не хлопчыка, які не мог у свой час многае зразумець.

У “Крышынках” пісьменнік звяртае ўвагу на ўплыў асяроддзя на фарміраванне характару хлопчыка, дае прыклады яго празмернай дзіцячай наіўнасці і даверу. Вася – тонкая, уражлівая натура, добры назіральнік таго, што адбываецца вакол. Яму ўласцівы ненатольная прага чалавечнасці, любоў да прыроды. Хлопец шчыра захапляецца навакольным светам: *пабачыў за акном прыгажосць інею, які густа абнізаў дрэвы навокал хаты* (11), спачувае зьярам і жывёліне: *А мне было так шкода, як мачоха товкла моёго Бурчыка кіём, жэ я вышчаў і просыў, каб нэ была* (84); *Часам глядзела на мяне сумна і памуквала, бы прасіўшы, каб ратаваў. А я плакаў. Я, бывала, нават пускаў яе ў шкоду – у чыесь жыта ці авёс, каб крыху наелася* (105). Сустрэчы з прыродай – адзін са спосабаў выратавання ад змрочнай рэчаіснасці: *Лес шумеў шчэбетам птушак, а гэта, незалежна ад гора, клалася на душу нейкім аксамітным цяплом, якое лячыла псіхіку, нібы бальзам, хаця нельга гэтага сказаць пра цела* (81). Палячыць душу дапамагалі хлопчыку і рэдкія хвіліны радасці, як, напрыклад, катанне на самастойна зробленых каньках, ці прадкі, у час якіх ён не толькі слухаў расказы і казкі аднавяскоўцаў, але і вучыў народныя песні.

Немалаважнае значэнне для псіхічнага стану Васі мелі і цуды метафізічнага характару: у маленстве двойчы давялося яму бачыць Ісуса Хрыста:

Раз, як ужо згадваў, калі лез на гарышча ўкрасці цыбулю і наесціся, пабачыў Яго распятага на дрэве з вельмі пакрыўленым голлем, на дымніку, а другі раз – начуючы ў дзядоў каля парога, калі не мог заснуць, бо ўсё думаў, як з-пад абруска ўкрасці кавалачак хлеба. Тады паказаўся мне Ён, стаяўшы на парозе. Моўчкі глядзеў на мяне, а я на Яго (55).

У прызнаннях такога кшталту раскрываюцца ў кнізе новыя маральна-этычныя далягяды. Пісьменнік перакананы, што менавіта нябесная сіла абараніла яго перад грахам крадзяжу. Хрысціянская пазіцыя ў пэўнай ступені вызначае і яго светапогляд:

Я, будучы вечна бітым, спянявераным, нікому непатрэбным, ніколі нават не падумаў, каб пакончыць з сабою. Але часта плакаў, просячы Бога, каб даў мне смерць. Маці, чуючы тое, паўтарала, што чорт мяне не возьме, а Богу мяне не трэба. Гэта мяне пераконвала, што такія, як я, нікому непатрэбныя і гадзіўся з лёсам – слухаўся ўсіх, выконваў іх загады, бо ведаў, што грэх не слухацца (116).

Нямецкі філосаф Зыгмунт Фрэйд даказваў, што сон не толькі з'яўляецца адлюстраваннем мараў і жаданняў чалавека, але ўскосным чынам дапамагае яму разгрузіць эмоцыі і пазбавіцца ад комплексаў. У “Крышынках” згадваецца пра сон, што прысніўся малому Васю пасля доўгай хваробы. Перад героем паўстае родная маці – увасабленне дабрыні і ласкі: *стаіць нада мною мая мама, гладзіць мяне па галаве сваёй мяккай рукой і ўсміхаецца* (67), *хадзіў я з мамай па садочку, а калі забалелі мне ногі, то мама насіла мяне на руках і паказвала плісачку, якая шуэтра ўвіхалася па сцежацы за мухамі, паказвала гнёзды розных маленькіх птушак* (68). З аднаго боку, пры дапамозе сну пісьменнік падкрэслівае, якой неабходнай была для Васі мацярынская любоў. З другога – матыў сну дазваляе В. Петручку ўвесці вобраз роднай маці. Асабліва ярка становіцца якасці роднай маці пісьменніка выступаюць у параўнанні з нялюдскімі паводзінамі яго бацькі і мачахі:

Узяла тую тычку ад калодзежа і давай ёю мяне біць, дзе папала. (...) Упаў на ток ад удару па галаве і прасіўся, каб не біла. Тады тата сеў на мяне і пачаў душыць. Але не задушыў, бо, здаецца, пашкадаваў. Яны былі ўжо па вячэры, толькі чакалі мяне, каб расправіцца за ўтопленую квартачку. Пакінулі мяне на такую ў снях, а самі пашлі спаць дахаты (112).

“Крышынка” – гэта твор аб фарміраванні характару чалавека, якое пачынаецца ўжо ў раннія гады. Жорсткае абыходжанне з боку бацькоў мае, безумоўна, уплыў на малога Васю, на яго светаўспрыманне. Аднак фізічны гвалт не адзіны, а толькі адзін з фактараў гэтага ўплыву. На думку пісьменніка, нашмат больш крыўды нясе дзіцяці пачуццё, што яно – адкід грамадства, нікому непатрэбнае і адзінокае ў сваім змаганні за існаванне.

Значнае месца ў “Крышынках” займаюць і фрагменты, прысвечаныя іншым этапам жыцця пісьменніка. В. Петручук распавядае аб службе ў войску, вопыце мужа і бацькі. Аднак усе яго расказы цесна звязаны з перыядам “антыдзіцячых” гадоў, з грабавецкай рэчаіснасцю. Доўгі час ён *ездзіў у “сваё” сяло* (166), каб памагаць дзядзькам у полі. З перспектывы гадоў пісьменніку цяжка гэта растлумачыць нават самому сабе, тым болей, што не адзін раз сустракалі яго ў роднай вёсцы прыкрасці:

Учынак дзядзіны зусім не знехваціў мяне да таго, каб ездзіць у Грабавец, бо тое штосьці, што мяне цягнула, было мацнейшае за мяне, а розум таму не прычыў. Я неяк лепш сябе адчуваў у сяле, чым у панскім месце. Там вялікі рух і ўсюды далёка, а тут цішыня і ўсюды пешшу (162).

Аднак В. Петручук не перакананы, што патрэба вяртання да сваіх вытокаў, блізкага кантакту з прыродай была мацнейшай за горкія ўспаміны. На старонках “Крышынак” ён вельмі крытычна адносіцца да сябе самога дарослага. У канцы кнігі чарговы раз звяртае ўвагу на адмоўную рысу свайго характару: *Можна, тут ролю іграла і тое, што я хацеў пахваліцца перад дзяўчатамі і хлопцамі* (у роднай вёсцы – А.А.), *што нашу мундзір і чобаты афіцэрскія* (167). Не адзін раз згадваў пісьменнік пра патрэбу пачуць добрае слова, пахвалу.

“Крышынкi” В. Петручука ўспрымаюцца як шчырыя старонкі пражытага і перажытага. Аснову кнігі складаюць аповеды аб дзяцінстве, якое па праўдзе з’яўлялася для яго не светлым, а пакалечаным антыдзяцінствам, так няшмат было ў ім светлага і добрага. Разгортваючы стужку памяці, пісьменнік здымае перад чытачом покрыва прыватнасці. Пры тым не толькі з сябе, але і з іншых, у тым ліку сямейнікаў, родзічаў, аднавяскоўцаў. Чалавечая памяць В. Петручука мае ўласцівасць не ачарняць мінулае, але імкнецца паказаць балючую праўду свайго жыцця, якой бы яна ні была горкай. Менавіта такая адкрытасць пісьменніка, яго кранальная спавядальнасць асабліва хваляюць чытача.

L I T E R A T U R A

- Andraŭk С., *Svaâ staronka*, [y:] V. Petručuk, *Požnâ*, Minsk 1991 [Андраюк С., *Свая старонка*, [y:] В. Петручук, *Пожня*, Мінск 1991].
- Bahtin M. M., *Formy vremeni i hronotopa v romane. Očerki po istoričeskoj poëtike*, [online] <http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronotop3.html>, (dostup: 20.08.2018) [Бахтин М. М., *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике*, [online] <http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronotop3.html>, (доступ: 20.08.2018)].
- Petručuk V., *Kryšynki*, Belastok 2009 [Петручук В., *Крышынкi*, Беласток 2009].
- Sakovič A., *Belaruskâ litaratura Pol’sčy. Stylistyčna-žanravuâ asablivasci prozy “belavežsaj”*, Belastok 2012 [Саковіч А., *Беларуская літаратура Польшчы. Стылістычна-жанравыя асаблівасці прозы “белавежскай”*, Беласток 2012].
- Stral’cova V. M., *Šlâhda sâbe. Sučasnaâ aŭtabiâgrafičnaâ proza âk mastackâ sistëma*, Minsk 2002 [Стральцова В. М., *Шлях да сябе. Сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма*, Мінск 2002].
- Tarasava T. M., *Aŭtabiâgrafičnaâ proza âk sposab samarëfleksii i ŭvasablennâ bycijnaj cëlasnasci*, [online] <http://elib.bspu.by>, (dostup: 15.08.2018) [Тарасова Т. М., *Аўтабіяграфічная проза як спосаб самарэфлексіі і ўваблення быццёвай цэласнасці*, [online] <http://elib.bspu.by>, (доступ: 15.08.2018)].

Ânoviĉ S., Slova ab zapisannym žycci, [y:] V. Petručuk, Požnâ, Belastok 1987 [Яновіч С., Слова аб запісаньным жыцці, [y:] В. Петручук, Пожня, Беласток 1987].

SUMMARY

THE THEME OF ANTI-CHILDHOOD IN BAZYLI PIETRUCHUK'S
AUTOBIOGRAPHY "OKRUCHY"

Bazyli Pietruczuk's autobiography is the main source of subjects discussed in his literary work. The author of the article analyzes his autobiography "Okruchy". The writer presents his childhood memories full of pain, mischief and injustice. The picture of anti-childhood becomes pretext to consider the influence of surroundings on the way personality is formed.

Key words: anti-childhood, autobiography, psychological portrait, narrator.

STRESZCZENIE

TEMAT ANTY-DZIECIŃSTWA W AUTOBIOGRAFICZNEJ KSIĄŻCE
BAZYLEGO PIETRUCZUKA „OKRUCHY”

Własna biografia jest podstawowym źródłem tematów utworów Bazylego Pietruczuka. W artykule dokonano analizy jego autobiograficznej książki „Okruchy”. Pisarz powraca w niej do wspomnień dzieciństwa, pełnego bólu, krzywd i niesprawiedliwości. Ukazanie historii anty-dzieciństwa staje się dla Pietruczuka pretekstem do rozważań na temat wpływu otoczenia na kształtowanie się osobowości człowieka.

Słowa kluczowe: anty-dzieciństwo, autobiografia, portret psychologiczny, narrator.